

# ЧАСТИНА ДЕВ'ЯТА ВІЙНА, ПІДНЕСЕННЯ І ДЕПРЕСІЯ

## «ГОЛОВНА СПРАВА АМЕРИКАНЦЯ — РОБИТИ ДІЛО»

---

Президент Келвін Кулідж, 1925 р.

**ВІЙНА  
І ПРАВО  
НЕЙТРАЛІВ**

У американської громадськості спалах війни в 1914 р. викликав справжній шок. Спочатку сутичка здавалась віддаленою, проте невдовзі економічний і політичний вплив виявився разючим. Ще до 1915 р. промисловість США, злегка захоплена кризою, знову розквітла завдяки запиту Англії та її союзників на боєприпаси. Пропаганда з обох боків конфлікту покликана була роздмухати громадянські пристрасті американців, третина яких народилася за кордоном чи мала принаймні одного з батьків – некорінного американця. До того ж, і Англія, і Німеччина напали на кораблі Сполучених Штатів у відкритому морі, раз у раз викликаючи різкі протести Президента Вудро Вілсона. Але суперечки між США та Німеччиною ставали чимдалі гострішими.

В лютому 1915 р. військове командування Німеччини заявило, що німецький флот атакуватиме всі торгівельні судна у довколишніх водах Британських островів. Прези-

дент Вілсон попередив, що США як країна нейтральна не зрікається свого традиційного права на торгівельне мореплавство у відкритому просторі, хоч Німеччина і Великобританія в інший спосіб трактували права нейтралів. Вільсон оголосив, що країна покладає на Німеччину «сувору відповідальність» в разі потоплення американських суден та людських жертв. Невдовзі після того, навесні 1915 р., після потоплення англійського лайнера «Лузитанія», на борту якого знаходилося майже 1200 чоловік і серед них 128 американців, обурення сягнуло межі.

Намагаючись уникнути війни зі Сполученими Штатами, німецьке командування наказало командирам підводних човнів попереджати судна перед їх торпедуванням. Але ці накази нехтувалися, і 19 серпня того ж року англійський пароплав «Арабік» був беззастережно потоплений. У березні 1916 р. німці торпедували французьке судно «Сассекс», поранивши у сутичці кількох американців. У надісланому ультиматумі Президент Вілсон заявив, що США розірвуть з Німеччиною стосунки, якщо вона вести-ме підводну війну такими методами. І тоді Німеччина поступилася.

Додамо, що Вілсон добився того ж року переобрання завдяки гучному закликові своєї партії: «Він не дав утягнути нас у війну». У січні 1917 р., виступаючи перед Сенатом, Вільсон закликав «миру без перемоги», – єдиного, на його думку, миру, що може бути достатньо міцним.

---

**СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ ВСТУПАЮТЬ У ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ** 22 січня 1917 р. німецький уряд заявив, що необмежена підводна війна буде відновлена. Коли в квітні німці потопили п'ять американських суден, Вілсон зажадав від Конгресу оголошення війни. Уряд розпочав спішну мобілізацію воєнних ресурсів, промисловості, робочої сили і сільського господарства. У жовтні 1918 р., напередодні перемоги союзників, у Франції була розгорнута американська армія чисельністю понад 1 750 000 чоловік.

Військовий флот Сполучених Штатів відіграв вирішальну роль у прориві британцями підводної блокади, а влітку 1918 року, відбиваючи наступ німців, новоприбулі американські війська під командуванням генерала Джона Першинга відзначилися на суходолі. Зокрема, в листопаді американські дивізії стали одним із стрижнів великого Мезько-Аргонського наступу, який проломив широко розрекламовану «лінію Гінденбурга».

Президент США зробив значний внесок у справу завершення війни, розкриваючи перед світом завдання союзників та правду про війну, що спрямовувалася не проти німецького народу, а проти його автократичного уряду. У січні 1918 р. Вілсон виголосив знамениті 14 пунктів, що заклали основи для справедливого миру. Програма, зокрема, вимагала: скасування таємних міжнародних угод, гарантування вільного та безпечного мореплавства, усунення тарифних перепон між країнами, спільне скорочення озброєнь, залагодження колоніальних претензій з урахуванням потреб населення відповідних країн. Інші пункти вимагали забезпечити самоврядування і безперешкодний економічний розвиток європейських націй. Чотирнадцятий пункт закладав наріжний камінь Вільсонової «арки миру» – асоціації народів для вироблення «обопільних гарантій, покликаних захистити політичну незалежність і територіальну цілісність великих і малих держав».

Влітку 1918 р., після розгрому німецьких військ, уряд Німеччини звернувся до Вілсона з пропозицією про переговори на основі чотирнадцяти пунктів. Президент порадився з союзниками, які згодні з висунутими умовами. 11 листопада було укладено договір про перемир'я.

---

**ЛІГА НАЦІЙ** **В**ілсон сподівався, що остаточний договір матиме характер мирного, однак припускав, що пристрасті, розпалені війною, спонукають переможців висунути занадто суворі домагання. І він мав рацію. Втілити ідею самовизначення

не вдалося. Переконавшись у тому, що найбільша надія на мирне врегулювання – Ліга Націй – не реалізується, якщо він не зробить поступок союзникам на мирних переговорах у Парижі, Вілсон вирішив піти на компроміс у спірних питаннях самовизначення, відкритої дипломатії та в інших специфічних пунктах. Проте він не підтримав вимоги французького прем'єра Жоржа Клемансо щодо відібрання в Німеччини всієї Рейнської області, перешкодив Франції анексувати Саарський басейн і зірвав спробу перекласти на Німеччину всі військові витрати (хоча Версальський мирний договір все-таки наклав на неї важкий тягар репарацій).

Насамкінець, від Вілсонових пропозицій, що зводилися до забезпечення великодушного і тривалого миру, окрім Ліги, мало що лишалось. До того ж, за іронією долі президентові довелося побачити, як його країна зневажливо відкидає членство в Лізі. Вілсон припустився політичної помилки, коли не запросив до Парижа у складі мирної комісії провідного представника опозиції від Республіканської партії, а закликаючи до схвалення Америкою Ліги, не пішов бодай на помірні поступки, аби домогтися ратифікації збоку переважно республіканського Сенату.

Зазнавши невдачі у Вашингтоні, під час своїх подорожей по країні Вілсон виніс свою проблему на розсуд народу. Складний договірний процес та лихоліття воєнного президентства виснажили його здоров'я, так що 25 вересня 1919 року в Пуебло, штат Колорадо, у нього трапився апоплексичний удар, від якого він так повністю й не оправився. У березні 1920 року Сенат відхилив і Версальський мир, і статут Ліги Націй. Таким чином, без США й Росії, Ліга Націй залишалася слабкою організацією.

Пошуки морально і юридично виважених підстав для війни і миру, що ними був сповнений Вілсон, надихали націю. Та коли події не справдили цієї оптимістичної позиції і вілсонівський ідеалізм поступився розчаруванню, нація уподобала собі ізоляціонізм.

## ПОВОЄННІ КЛОПОТИ

Перехід від війни до миру виявився неспокійним. Масова епідемія інфлуенци, що несподівано охопила Європу в 1917 р., так само раптово спалахнула в Америці навесні 1918 р., і хоча швидко відступила, однак встигла відібрати життя у майже півмільйона американців.

Економічний бум, зумовлений війною, породив великі сподівання, які швидко згасли, тільки-но економіка країни повернулася у нормальне мирне русло. Зростання вартості життя викликало невдоволення серед робітників, що вимагали скорочення тривалості робочого дня і заперечували жорсткі методи керівництва. Лише в 1919 р. на страйки зібралося понад чотири мільйони трудящих. До того ж, протягом літа на Півночі і на Півдні спалахнули серйозні расові сутички.

Та найбільшу тривогу викликала інша подія, що сталася два роки тому далеко за межами Сполучених Штатів, – більшовицька революція 1917 р. Америка, і без того деморалізована, була налякана тим, що успіх невеличкої партії, яка захопила владу в Росії, може стати прикладом для подібних угруповань у Сполучених Штатах. Цей страх незмірно посилювався у квітні 1919 року, коли пошта перехопила майже 40 пекельних машин, посланих видатним діячам країни.

Генеральний прокурор заснував нове відомство загальних розслідувань у складі Міністерства юстиції, призначивши на керівну посаду Дж. Едгара Гувера. Гувер зібрав досє на відомих радикалів, а проведені обшуки у різних організаціях призвели до депортації десятків людей. Хоча зловісні попередження Палмера і надалі розпалювали те, що називалося «червоним психозом», їм не судилося збутися, і влітку 1920 р. американський народ з полегкістю зітхнув, переконавшись що анархія Сполученим Штатам не загрожує.

На президентських виборах 1920 р. громогласна перемога кандидата від республіканців Воррена Дж. Гардинга остаточно відхилила Вільсонів інтернаціоналізм та ідеалізм. Як витлумачив журналіст Вільям Аллен Вайт, американський народ «стомився від суперечок та ідеалізувань, йому набридло виявляти невинуватого шляхетність».

Вибори 1920 р. стали першими, в яких за кандидата в президенти голосували жінки всієї країни. 1919 року Конгрес подав на розгляд законодавчим органам Штатів Дев'ятнадцяту поправку, яку ратифікували завчасно, аби жінки мали змогу голосувати вже в наступному році.

Зважаючи на новий розвиток економіки (принаймні міських регіонів країни), можна бачити, що урядова політика 20-х років була виразно консервативною, адже ґрунтувалася на вірі в те, що коли уряд зробить усе заради зростання приватного підприємництва, суспільне процвітання пошириться й на решту населення.

Через те політика республіканців зводилася до того, щоб створити якнайсприятливіші умови для розвитку промисловості США. Тарифні закони 1922 і 1930 рр. підняли митні бар'єри ще вище, гарантуючи фабрикантам США монополію на вітчизняному ринку в багатьох галузях. Другий серед цих законів – Закон Смута-Голі від 1930 р. – призначав такі високі тарифні ставки, що більше тисячі економістів країни звернулися до президента Герберта Гувера з проханням накласти на нього вето; наступні події potwierдили ці передбачення – інші країни у відповідь теж прийняли високі митні тарифи. Водночас федеральний уряд розпочав програму зниження податків. Програма втілювала погляди міністра фінансів Ендрю Меллона, який застерігав, що високі податки на прибуток заважають можливим людям вкладати гроші в нові промислові підприємства. У серії законів, схвалених між 1921 і 1929 рр., Конгрес підтримав його пропозиції про те, що прибутковий податок воєнного часу, надмірні податки на прибуток і податки на корпорації мають бути негайно скасовані або різко знижені.

«Головне діло американців – це робити діло», – заявив Келвін Кулідж, похмурий віце-президент родом із суворого Вермонту, що став президентом у 1923 р. після смерті Гардинга і був знову обраний на чергових президентських виборах 1924 р. Зробивши кар'єру на консервативній економічній політиці республіканської партії, Кулідж, проте, виявився набагато здібнішим за невдачу Гардинга, адміністрація якого в останні місяці його життя потонула в поточі звинувачень у корупції.

Протягом 1920 р. приватний бізнес заручився істотною підтримкою, домігшись позики на будівництво, уклавши вигідні контракти на провезення пошти та здобувши інші непрямі субсидії. Закон про транспорт 1920 р. передав у приватне управління залізниці країни, що контролювалися урядом протягом війни. Торгівельний флот, що з 1917 по 1920 рр. також перебував у державній власності і значною мірою управлявся урядом, теж було передано приватним власникам.

Проте політика республіканців у галузі сільського господарства зазнавала чимдалі різкішої критики, адже фермери мали чи не найменший зиск від злету, що охопив країну в 1920 р. Період з 1900 по 1920 рік відображає загальний розквіт фермерства і підвищення цін на його продукцію, адже небачений попит у воєнні роки на сільськогосподарську продукцію США стимулював нарощування виробництва. Фермери розорювали нові землі – перелоги та цілину. Зростання цін на продукцію дало змогу фермерам накопичити кошти для закупівлі товарів і машин, які раніше були для них недоступними. Та наприкінці 1920 р. підвищений попит воєнного часу знову зникає, і через те різко скорочується виробництво та продаж основної сільськогосподарської продукції – передусім пшениці та кукурудзи. Криза в сільському господарстві Америки зумовлювалася різними чинниками, основним з яких була втрата чужоземних ринків збуту. Через власний тариф на імпорт американським фермерам було важко збувати свою продукцію в тих регіонах, де США не скуповували

товарів. Двері на світовий ринок помалу зачинялися. Коли у 1930-і роки країну охопила загальна криза, вона зруйнувала й до того розхитане сільське господарство Америки.

---

**СУПЕРЕЧКИ  
ЧЕРЕЗ  
ІММІ-  
ГРАЦІЮ**

**О**бмеження чужоземної імміграції в 20-х роках означило істотні зміни в політиці США. Імміграція посилилась наприкінці XIX ст., досягши піку на початку XX ст. Наприклад, за період з 1900 по 1915 рр. до Сполучених Штатів прибуло понад 13 мільйонів чоловік – переважно з Південної та Східної Європи. Серед цих людей багато було євреїв та католиків, що непокоїло багатьох американців «з більшим стажем», оскільки серед них переважали англосакси і протестанти. Вороже ставлення до іммігрантів зумовлювалося різними причинами – зокрема тим, що вони часто погоджувалися на низьку платню, захищали звичай Старого Світу або ж, живуючи у своїх національних кварталах, уникали асиміляції.

Через приплив іммігрантів у період після Першої світової війни далися взнаки вияви зневаги до чужинців. Реанімувався дещо видозмінений Ку-клукс-клан, що домагався «стовідсоткового американства». На відміну від часів Перестройки, він тепер приймав у свої ряди лише народжених в Америці білих протестантів і проводив кампанії проти католиків, євреїв та іммігрантів, а також проти чорних американців. Змінивши об'єкт ворожнечі, Клан поширив свій заклик на частини Півночі і Середнього Заходу, тому протягом певного часу чисельність його зростала.

Негативне ставлення до імміграції проявилось у ряді заходів, вершиною яких став Закон 1924 р. про квоту імміграції та відповідний закон 1929 р. Ці закони доводили кількість іммігрантів до 150 тисяч на рік, причому їх належало розсосередити поміж представниками різних національностей пропорційно до числа їхніх співвітчизників, що вже мешкали у Сполучених Штатах на 1920 р. Одним із результатів таких обмежень стало звууження діяльності

організацій «природжених американців». Велика криза 1930 р. також різко обмежила наплив іммігрантів.

---

## ЗІТКНЕННЯ КУЛЬТУР

Урбаністичне світське суспільство чимдалі вступало у конфлікт із прадавніми сільськими звичаями, і деякі американці, виражаючи своє невдоволення новим побутом у 1920-х роках, зосереджували увагу на родині й релігії. Священники-фундаменталісти за прикладом Біллі Санді, бейсболіста-професіонала, що став проповідником, – проклали шляхи багатом людям, яким забажалося повернутися до простішого минулого.

Чи не найдраматичнішим проявом цього потягу став фундаменталістський хрестовий похід, що протиставив тлумачення Біблії Дарвіновому вченню про біологічну еволюцію. У 1920-х роках закони, спрямовані на заборону пізнання теорії еволюції, випустили законодавчі органи штатів Середнього Заходу і Півдня. Важко усвідомити, але передував у цьому поході пристаркуватий Вільям Дженнінгс Браян, що спритно поєднав антиеволюціоністську активність зі своїми давнішими радикальними економічними пропозиціями, стверджуючи, що еволюція, «заперечуючи потребу в духовному відродженні або його можливість, стоїть на заваді всім реформам».

Конфлікт сягнув вершини в 1925 р. в Тенессі, коли Американська спілка громадянських свобод осудила перший антиеволюціоністський закон у країні. Молодого шкільного вчителя Джона Скопса притягли до суду за виклад у курсі біології еволюційного вчення. На гучному процесі Браяна, який виступав від імені штату, піддав нищівному допитові адвокат Кларенс Дерроу. Скопса засудили, але згодом звільнили через недотримання судом якоїсь формальності, а Браян помер через кілька днів після закінчення процесу.

Ще одну фундаментальну сутичку культур спричинив так званий «сухий» закон, що мав набагато серйозніші нас-

лідки для країни. У 1919 р. після майже сторічних дискусій нарешті введено в дію Вісімнадцяту поправку до Конституції, що забороняла виготовлення, продаж та перевезення алкогольних напоїв. «Сухий» закон покликаний був усунути з американського побуту шинки та пияцтво, а насправді призвів до створення тисяч нелегальних шиночків та нової, значно прибутковішої форми кримінальної діяльності – контрабанди напоїв, відомої як «бутлегінг» – «захалявництво». Закон, який часом називали «шляхетним експериментом», було скасовано в 1933 р.

Відродження фундаменталістських релігійних течій, як і запровадження «сухого» закону – явища несумірні, хоч поєдналися через своєрідну реакцію на соціальну та інтелектуальну революцію того періоду, який називають по-різному – «Доба джазу», «Ера надмірності», «Ревучі двадцяті». Чимало людей були шоковані змінами в поведінці, моралі та моді американської молоді, особливо студентства. Серед багатьох інтелігентів героєм виявився Г.Л. Менкен, журналіст і критик, який нещодавно викривав фальш та запродакство в житті Америки. Письменник Ф. Скотт Фітцджеральд відтворив заповідаття, запал і водночас зневіру того десятиріччя у своїх новелах і романах (згадаймо, бодай, «Великого Гетсбі»).

Фітцджеральд належав до нечисленного, але впливового прошарку письменників та інтелектуалів («пропащого покоління»), яких приголомшила кривава купіль Першої світової війни і які розчарувалися в американській реальності, породженій, на їх переконання, матеріалізмом і духовною порожнечою. Чимало з них, подібно до найвідомішого серед них, письменника Ернеста Гемінґвея, емігрувало до Європи, оселяючись здебільшого в Парижі.

Американських негрів також пройняв дух національної самосвідомості. У межах 1910-х–1930-х років відбувалась масова міграція з Півдня на Північ, пік якої припадає на 1915–1916 роки. Більшість негрів осіло в міських регіонах типу Детройт і Чикаго, де випадало більше шансів знайти

роботу та особисту свободу, аніж на сільському Півдні. 1910 р. Вільям Дюбуа та інші інтелектуали заснували Національну асоціацію сприяння кольоровим, що допомагала чорним американцям здобувати право на власний голос, що набувало для них чимдалі більшої ваги.

У цей період виник літературний і мистецький рух афроамериканського населення, що дістав назву «гарлемського ренесансу». Як і «пропаше покоління», ці письменники, подібно до Ленгстона Г'юза, заперечуючи моральні вартості середнього класу та узвичаєні літературні форми, зверталися до нових реалій американського життя.

---

## ВЕЛИКА ДЕПРЕСІЯ

У жовтні 1929 року сталася катастрофа на фондовій біржі: курс цінних паперів упав одразу на 40 відсотків. Та навіть після неї політики і промисловці висловлювали оптимістичні сподівання щодо подальшого розвитку національної економіки. Проте криза дедалі глибшала, надії на краще згасали, і чимало людей повністю втратили свої заощадження, зароблені за всі роки життя. 1933 р. акції на Нью-Йоркській фондовій біржі здешевіли більш ніж у п'ять разів порівняно з 1929 р., на який припадає розквіт національної промисловості. Зачиналися торгівельні фірми та фабрики, лопалися банки, прибутки фермерів впали вдвоє. Станом на 1932 р. майже кожен четвертий американець виявився безробітним.

Причиною лиха стала величезна невідповідність між виробничим потенціалом та купівельною спроможністю американських фермерів і найманих робітників. Небачені технічні зрушення у сфері економіки у роки війни та післявоєнного періоду спричинилися до надвиробництва. Капітали багатих людей та середнього класу, що значно перевищували можливий обсяг інвестицій, спрямовувалися на шалену спекуляцію акціями та нерухомістю. Тому катаклізм на фондовій біржі став першим у серії вибухів, які завалили хистку споруду спекуляції.

Президентська виборча кампанія 1932 року вилилась здебільшого в дискусію про причини Великої депресії та пошук варіантів її подолання. Зайнявши на своє нещастя за вісім місяців до біржової катастрофи президентське місце в Білому Домі, Герберт Гувер робив відчайдушні, але безуспішні спроби реанімувати промислове виробництво. Популярний губернатор Нью-Йорка, претендент від Демократичної партії Франклін Д. Рузвельт доводив, що криза відображає органічні вади американської економіки, що далися взнаки через політику республіканців у 1920-х роках. Гувер, зі свого боку, наполягав на тому, що економіка загалом ґрунтується на здорових засадах, а порушує її світова криза, зумовлена минулою війною. За цією суперечкою крилися різні підходи до можливостей виходу з кризи. Гувер покладався загалом на природні процеси відродження, а Рузвельт готувався вдатися до влади федерального уряду для ужиття сміливих і радикальних заходів.

Виборча кампанія увінчалася блискучою перемогою Рузвельта, що здобув 22 800 000 голосів (Гувер виборов 15 700 000). Наближалась ера економічних і політичних змін.